

Проведене дослідження не дає вичерпної відповіді на поставлену проблему. Більш глибокого вивчення потребують питання організації самостійної роботи студентів, навчально-методичне забезпечення дисципліни тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гладир В.Г. З досвіду роботи по створенню та використанню програмного забезпечення для модульно-рейтингового контролю знань – Кривий Ріг: МЦПЗЗВ, 2005.
2. Постернак Н. Модульна технологія навчання у вищій школі // Біологія і хімія в школі. – 2005. – №4. – С.43-45.
3. Сікорський П.І. Модульно-рейтингова система навчання у ліцеї // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.31-37.

УДК 371. 04

О.А. Гуцаленко, Т.С. Нестеренко

ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У наш час на сторінках психолого-педагогічної літератури значна увага приділяється проблемі спілкування у професійній діяльності педагога. В даній роботі розкриваються питання значення невербального спілкування в діяльності вчителя початкової школи, пропонується опис складових невербального спілкування, а саме: міміка, дотик, жест, дистанція спілкування, візуальна взаємодія, інтонація, тон мовлення; особливості їх застосування в роботі з дітьми молодшого шкільного віку, аналіз досліджень провідних спеціалістів даного напрямку.

Nowadays the problems of professional communication in pedagogy has become a very popular issue which is being discussed on the pages of psychology and pedagogy periodicals.

This article discusses questions of non-verbal communication in a primary school teacher's activities. It gives detailed characteristics of this special type of communication: component description (mimics, touch, jester, communication distance, eye contact, intonation, and pitch), and specific ways of using these components in the process of communication with primary school children.

The article also views some results of researches made by outstanding scholars in the field.

У даний час на сторінках психолого-педагогічної літератури велика увага приділяється проблемі спілкування у професійно-педагогічній діяльності.

Досвід педагогічної діяльності показує, що недостатньо тільки знання вчителем основ наук і методики навчально-виховної роботи. Адже всі його знання і практичні вміння можуть передаватися дітям тільки через систему живого і безпосереднього спілкування з ними.

Здатність учителя організувати спілкування стала підґрунтям продуктивної діяльності учнів. Тому педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен вимагає від учителя спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологією взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості в організації стосунків з учнями, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу.

Одним з аспектів даної проблеми є вивчення невербального компонента. Відзначимо при цьому, що проблема інтерпретації невербальних аспектів міжособистісного спілкування має багатовікову історію. Однак детально дана проблема стала розроблятися лише в останні десятиліття (починаючи з 60-х рр. у роботах Дж.Фаста, А.Піза, М.Крічлі, Ч.Морріса, І.Н.Горелова, В.А.Лабунської, А.А.Леонтьєва й ін.). У зв'язку з цим, вона залишається практично невивченою. Справа ускладнюється ще і тим, що автори різних джерел наводять часом суперечні один одному відомості про окремі аспекти невербаліки, наприклад, нами

зафіксовані розходження точок зору на кількість виразних рухів, використовуваних людиною в процесі спілкування. Розбіжність відомостей зустрічаються й у відношенні історичних аспектів проблеми, що свідчить про необхідність додаткових досліджень у даній галузі.

Не дивлячись на зростання інтересу і досліджень в області невербального спілкування в цілому, з одного боку, і педагогічного спілкування – з іншого, спостерігається недостатній рівень вивченості невербального аспекту спілкування в діяльності вчителя. Вивчення даної проблеми здійснюється з метою підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкових класів, допомога в удосконаленні педагогічного процесу у школі.

Методологічну основу дослідження складають теорія діяльності (культурно-історичний, або діяльнісний підхід до дослідження психолого-педагогічних аспектів життєдіяльності особистості: А.А.Леонтьєв, А.А.Бодалев, В.А. Кан-Калік та ін.).

Змістом праці вчителя є сприяння психічному розвитку учня, а головним “інструментом” виступає його психічна взаємодія з дитиною, педагогічне спілкування. Спілкування, згідно А.А.Леонтьєву, складає необхідну і спеціальну умову присвоєння дитиною досягнень історичного розвитку людства. Мова вчителя – основний засіб, що дозволяє прилучити учнів до культурної спадщини, навчити їх як способам мислення, так і його змістові. При цьому вчитель повинний володіти високою мовною культурою, багатим словниковим запасом, володіти експресивними можливостями й інтонаційною виразністю мови, мати чітку дикцію. Як видно з наведеного визначення, основний акцент у ньому робиться на мову, тобто вербальний компонент спілкування. Разом з тим, останнім часом з’являється все більша кількість публікацій, пов’язаних із різними аспектами невербального спілкування [7, 8].

Як стверджує Л.М.Мітіна, взаємодія учня і вчителя складається насамперед в обміні між ними інформацією пізнавального й афективно-оцінного характеру. І передача цієї інформації здійснюється як вербальним шляхом, так і за допомогою різних засобів невербальної комунікації.

Спілкуючись з учнями, учитель значну частину інформації щодо їхнього емоційного стану, намірів, відношення до чого-небудь одержує не зі слів учнів, а з жестів, міміки, інтонації, пози, погляду, манери слухати. “Жест, міміка, поза, погляд часом виявляються більш виразними і діючими, чим слова”, – стверджує Е.А.Петрова [10: 10].

Невербальні аспекти спілкування відіграють істотну роль і в регулюванні взаємин, установленні контактів, багато в чому визначають емоційну атмосферу і самопочуття як учителя, так і учня.

Вкажемо на те, що засоби невербального спілкування завжди відповідним чином задіяні в ході навчально-виховного процесу, незважаючи на те, що, як правило, педагог не усвідомлює їхнього значення. Загальноприйнято, що у взаємодії вчителя з дітьми, як утім будь-яких суб’єктів спілкування, невербальне спілкування здійснюється за декількома каналами:

- 1) міміка;
- 2) дотик;
- 3) жест;
- 4) дистанція спілкування;
- 5) візуальна взаємодія;
- 6) інтонація.

Зупинимося на розгляді кожної зі складових процесу невербальної взаємодії в системі “учитель-учень”.

Мімічна сторона спілкування у край важлива – по обличчю людини можна іноді довідатися більше, ніж вона може або хоче сказати, а своєчасна посмішка, вираження впевненості в собі, схильності до спілкування можуть істотно допомогти у встановленні контактів.

Практично нескінченне різноманіття мимічних рухів і їхніх сполучень (Е.А.Петровою відзначається, що їх усього більш 20 000) дає можливість педагогові виразити свій емоційний стан і відношення до визначеного учня, його відповіді або вчинку: відбити інтерес, розуміння або байдужість і т.д.

Деякі дослідники відзначають, що багато вчителів вважають за необхідне створювати “спеціальний вираз обличчя” для впливу на дітей. Часто – цей суворий вираз обличчя з нахмуреним чолом, стиснутими губами, напруженою нижньою щелепою. Це обличчя-маска, надуманий образ, нібито сприяє гарній поведінці й успішності учнів, полегшує керівництво класом. Крім того, існує досить розповсюджене явище – “певне обличчя для певного учня”. Але, як професіонал, учитель повинний володіти своєю поведінкою настільки, щоб цього уникати.

Наступний канал невербального спілкування – дотик, що позначається іноді як тактильна комунікація. Використання дотику дуже важливе при роботі з дітьми особливо молодшого шкільного віку. За допомогою дотику можна привернути увагу, встановити контакт, виразити своє ставлення. Вільне пересування вчителя на уроці по класу полегшує використання цього прийому. Не перериваючи уроку, він може повернути до роботи учня, який відволікається, торкнувшись його руки, плеча; заспокоїти збудженого; відзначити вдалу відповідь.

Однак Л.М.Мітіна застерігає, що в багатьох дітей дотик може викликати настороженість, тривогу. У першу чергу, це буває у дітей, для яких скорочення психологічної дистанції створює незручності, дискомфорт. Неприємними виявляються “позаурочні” дотики, тому що залишають у дитини неприємний осад і надалі змушують уникати вчителя. Неприємним вважається дотик, що несе відтінок тиску, сили.

Особливе місце в системі невербального спілкування вчителя займає погляд, яким він може виразити своє ставлення до учня, його поведінки, поставити запитання, дати відповідь і т.д. Вплив погляду вчителя залежить від дистанції спілкування. Погляд здалеку, зверху вниз, дозволяє вчителю побачити відразу всіх учнів, але не дає змоги вдивлятися в кожного з них окремо. Вплив погляду, як відзначає Е.А.Петрова, тим сильніший, чим ближче до вчителя знаходиться дитина.

Особливо великий вплив пильного погляду, що може бути і неприємним. Супровід учителем свого зауваження поглядом негативно позначається на стані дитини, заважає підтриманню контакту.

Дослідження відзначають, що існує деякий оптимальний ритм обміну поглядами з дітьми на уроці, коли індивідуальний зоровий контакт чергується з охопленням очима всього класу, що створює робоче коло уваги. Чергування, переключення погляду важливе і при вислуховуванні відповіді. Учитель, поглядаючи на того, хто відповідає, дає зрозуміти, що він чує відповідь. Дивлячись на клас, учитель привертає увагу всіх інших дітей до того, хто відповідає. Уважний, доброзичливий погляд при вислуховуванні відповіді дозволяє підтримувати зворотний зв'язок.

Не мале значення має і дистанція спілкування (у деяких джерелах – просторова організація спілкування). А.А.Леонтьєв, зокрема, відзначає, що питання про взаємне розміщення учасників спілкування в просторі (особливо відстані) досить актуальне, оскільки в залежності від цього фактора в спілкуванні в різній мірі використовуються інші немовні компоненти, різною виявляється природа зворотного зв'язку.

Поза сумнівом, просторові фактори спілкування використовує будь-який педагог, інтуїтивно вибираючи оптимальну відстань від слухачів; при цьому велике значення має характер взаємин з аудиторією, розміри приміщення, розмір групи.

Спостерігаючи за роботою вчителя на уроці, можна помітити, як відзначає Е.А.Петрова, що зона найбільш ефективного контакту – це перші 2-3 парти. Саме перші парти попадають в особисту або навіть інтимну (якщо вчитель стоїть впритул біля учнів) зону протягом майже всього уроку. Інші учні, як правило, знаходяться на публічній відстані від вчителя, згідно класифікації зон спілкування по А.Пізу [6].

Особливе місце в системі невербального спілкування вчителя займає система жестів. Як відзначає Е.А.Петрова, жестикуляція педагога є для учнів одним з індикаторів його відношення до них. Жест має властивість “таємне робити явним” [7], про що вчитель завжди повинен пам'ятати.

Характер жестів учителя з перших хвилин створює певний настрій у класі. Дослідження підтверджують, що якщо рухи учителя рвучкі і нервові, то в результаті замість готовності до уроку виникає стан напруженого очікування неприємностей.

Велику роль жести відіграють і в забезпеченні уваги учнів, що є найважливішою умовою ефективного навчання. Серед засобів організації уваги майже кожним учителем активно використовуються такі жести, як жести-вказівки, жести-імітації, жести-підкреслення і т.д.

У спілкуванні вчителя з учнями велике значення має і тон мовлення. За твердженням фахівців (зокрема М.М.Рибакіної), інтонація при спілкуванні дорослих може нести до 40 % інформації. Однак при спілкуванні з дитиною вплив інтонації збільшується.

При сприйнятті слів дитина спочатку реагує на інтонацію відповідною дією і лише потім засвоює зміст сказаного. Крик або монотонна мова вчителя позбавляються сили, що впливає, тому, що сенсорні входи учня або забиті (криком), або він узагалі не уловлює емоційного супроводу, що породжує байдужність. У зв'язку з цим приходимо до висновку про те, що мова вчителя повинна бути емоційно насиченою, однак при цьому варто уникати крайнощів.

Таким чином, невербальний аспект спілкування займає значне місце в процесі взаємодії вчителя з дітьми. Для того, щоб полегшити свою роботу, учитель повинен уміти спілкуватися з дітьми навіть не розмовляючи, повинен брати до уваги не тільки мову учня, але і кожен його жест, погляд, кожен рух, в свою чергу суворо контролювати свою невербальну поведінку.

Педагогічне спілкування в цілому трактується як система взаємодії вчителя й учнів, професійне за цілями, задачами, змістом та ефективністю, що забезпечує мотивацію й оптимізацію навчальної діяльності.

Аналіз проблеми педагогічного спілкування як важливого компоненту загальної структури педагогічної діяльності сучасного вчителя дозволяє зробити наступні висновки:

- невербальний аспект спілкування залишається недостатньо дослідженим у психолого-педагогічній науці і по сьогоднішній день. Серйозно вивченням даної проблеми вчені почали займатися лише в останні 50 років;
- у процесі взаємодії в системі “вчитель-учень” невербальне спілкування відіграє значну роль. Виходячи з цього, вчитель повинен володіти не тільки високою мовною культурою, але й культурою невербальної поведінки;
- необхідно знайомити вчителів та студентів з комунікативними і рефлексивними особливостями спілкування педагогів-класиків А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського з дітьми; вивчати мистецтво педагогічного спілкування педагогів-майстрів: Е.Н. Ільїна, Ш.О.Амонашвілі, О.Я. Савченко, вчителів-словесників Кіровоградщини – А.В. Шеховцової, В.І. Каюкова, О.В. Наєнка.

Саме професійно-педагогічне спілкування, помножене на щирі любов до дітей, складає сутність усього педагогічного процесу. В.О.Сухомлинський казав, що мистецтво вихователя включає перш за все мистецтво говорити, звертатися до людського серця.

Спілкування з дітьми – це постійна творчість, а відношення вчителя до дітей – найважливіший компонент складного мистецтва педагогічного спілкування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байкова Л.А., Гребенкіна Л.К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – С. 60-85.
2. Бовть О. Як стиль спілкування педагога впливає на рівень агресивності його учнів // Початкова школа. – 1997. – № 12. – С.53-55.

3. Дьяконов Г.В. Психология педагогического общения: Теоретические и прикладные проблемы. – Кировоград. – 1992.
4. Леонтьев А.А. Психологические особенности деятельности лектора. – М.: Знание, 1981. – 98 с.
5. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1989. – 96 с.
6. Леонтьев А.А. Психология общения. – 3-е изд. – М.: Смысл, 1999. – 211 с.
7. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. / Сост. М.Д. Виноградова, А.А. Фромов. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 400 с.
8. Митина Л.М. Педагогическое общение: контакт и конфликт // Школа и производство. – 1989. – №10. – С.10-12.
9. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. – М.: Просвещение, 1999. – 102 с.
10. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1984. – 61 с.

УДК 372.461:377.6

І.В. Довженко

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

У статті описуються психолінгвістичні основи формування професійного мовлення студентів освітніх закладів сфери побутового обслуговування. Розглядається питання мовної особистості на психологічній основі. Підкреслюється значущість категорії спілкування у підготовці майбутніх фахівців сфери обслуговування.

This article is about psycholinguistic bases of forming professional speech by the students in the education service sphere institutions. It is devoted to the problem of speech personality at psycholinguistic bases. We underline a great meaning of the communication when preparing the future specialists in the service sphere.

Важливе місце в процесі формування культури професійного мовлення студентів належить визначенню психолінгвістичних основ, їх аналізу, адже мовленнєва діяльність є складним психічним та фізіологічним явищем. Цим зумовлена необхідність удосконалення професійної мовленнєвої діяльності майбутніх фахівців шляхом спеціального навчання. Оскільки використання мовних засобів у спілкуванні підлягає не лише законам лінгвістики, а й психології, то початковим етапом навчання студентів професійного мовлення є оволодіння психологічними засадами спілкування, що сприяє досягненню рівня внутрішньої погодженості дій комунікантів.

Професійне мовлення виявляється в мовленнєвій діяльності особистості і є одним із чинників загальної культури людини, тому формування професійного мовлення студентів освітніх закладів сфери побутового обслуговування тісно пов'язане з формуванням мовної особистості.

Розвиток мовної особистості ґрунтується на психологічній основі. Питання розвитку особистості досліджували психологи Б.Ананьєв (цілісний зв'язок особистості з природним середовищем), Л.Виготський (основа розвитку особистості – самосвідомість), Г.Костюк (основа особистості – діяльність), О.Леонтьєв (особистість розвивається в творчості), С.Рубінштейн (структура особистості – пізнавальні процеси) [9: 43-45].

На думку психологів, психолінгвістів, лінгводидактів, мовна особистість у процесі спілкування може виступати в різних ролях. Як персоналізована особистість, вона засвоює норми, цінності, технології спілкування в процесі соціалізації. Як користувач, вона керується її нормами, правилами, типовими засобами, самоідентифікацією й самореалізацією в практичній діяльності. Як транслятор, передає інформацію про її норми, цінності, взірці іншим людям [12: 81-82].